

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

(Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու)

№ 12

***Նվիրվում է պրոֆեսոր Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան
80-ամյակին***

**ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2016**

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
(Периодический сборник научных статей)
№ 12

*Посвящается 80-летию профессора
Гургена Меликяна*

Ереван
Издательство ЕГУ
2016

YEREVAN STATE UNIVERSITY

PROBLEMS OF ORIENTAL STUDIES

(serial scholarly journal)

№ 12

*Dedicated to the 80th birthday anniversary of professor
Gurgen Melikyan*

YEREVAN
YSU PRESS

2016

3

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Ժողովածուի 12-րդ հատորի հրատարակումը ԵՊՀ
արևելագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորասախոսական
անձնակազմի համեստ նվերն է պրոֆեսոր
Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան 80-ամյակին

Խմբագրական խորհուրդ՝

- Մելիքյան Գուրգեն - ր. գ. թ., պրոֆեսոր (*նախագահ*)
Ասատրյան Գառնիկ - ր.գ.դ., պրոֆեսոր
Խաչիկյան Մարգարիտա - ր.գ.դ., պրոֆեսոր
Խառատյան Ալբերտ - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ
Կարաբեկյան Սամվել - ր.գ.թ., դոցենտ
Հովհաննիսյան Լավրենտի - ր.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ
Մելքոնյան Ռուբեն - ր.գ.թ., դոցենտ
(*համարի պատասխանատու*)
Ոսկանյան Վարդան - ր.գ.թ., դոցենտ
Մարգարյան Լևոն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Սաֆարյան Ալեքսանդր - պ.գ.թ., պրոֆեսոր
Սաֆրաստյան Ռուբեն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Տոնիկյան Սոնա - ր.գ.թ., դոցենտ

© ԵՊՀ հրատ., 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՊՀ ՌԵԿՏՈՐ ԱՐԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆԻ
ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ ՊՐՈՖԵՍՈՐ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ 80-ԱՄՅԱ
ՀՈՔԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹՎ 5

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԸ 80 ՏԱՐԵԿԱՆ Է 8

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՍԵՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան
ՖԱԹԻՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՇԻԱՅԱԿԱՆ
ԿՐՈՆԱԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐ 12

Հայկ Քոչարյան
ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼ ՄԵՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՂՋԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԻԲՆ ԲԱԶԱ 20

Գ. Գևորգյան
Է. Ասատրյան
ՍՈՒԵԶԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ ԵՎ ԵԳԻՊՏՈՍԻ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ 30

Է. Ասատրյան
ՆԱՍԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ 45

**ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՕՍՄԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**

Ռուբեն Մելքոնյան

ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ 1961 Թ.
ԹՈՒՐՔԻԱ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՅՑԻ ՈՐՈՇ
ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ (ԱՐԽԻՎՍՅԻՆ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ)..... 58

Ալեքսանդր Սաֆարյան

ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԶԻՅԱ
ԳՅՈՔԱԼՓԻՑ ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐԻ ԱՆՑ 67

Լուսինե Սահակյան

ՀԱՄՇԵՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ 80

Անի Սարգսյան

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՏԻԿԱՆ ԲԱՔԻԻ ԴԻՎԱՆՈՒՄ 97

Միրանույշ Գալշոյան

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ՑԵՂԵՐԻ ԲՈՆԻ
ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ
ՅԱՇԱՐ ՔԵՄԱԼԻ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ՑՈՒԼԵՐԻ
ԼԵԳԵՆԴԸ» ՎԵՊՈՒՄ 109

Նաիրա Գինոսյան

ՀԱՅԵՐՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ (XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ –
XX ԴԱՐԻ ՍԿԻՋԲ) 120

Արա Ազատյան

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 139

Արթուր Դումանյան
 ԲԱՆԱԿԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
 ԿՅԱՆՔՈՒՄ 1920-1970-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.
 ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ 158

Արշակ Գևորգյան
 1960 Թ. ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
 ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ԱՄՆ-Ի ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
 ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ 180

Հայկ Մարգարյան
 ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԽՈՇՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՄՈՒՆԻՑԻՊԱԼ
 ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
 ԵՐԿՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ
 ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 196

Նաիրա Պողոսյան
 ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
 ԱՐՏԱՑՈՂՈՒՄԸ ԱՀՄԵԴ ՋԵՄԱԼ ՓՈՇԱՅԻ
 ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ 208

Լիլիթ Մովսիսյան
 ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
 ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ՝
 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ
 ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ
 ՊԱՏԿԵՐԸ 217

Ժալդաս Աղիբաև
 ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
 ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
 ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ռուսերեն) 225

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գուրգեն Մելիքյան
«ՓԻՅԱԹԱԹԱՆ ՓԻԼԸ ՂԱՆԴԱՂՈՒՄ» ԱՐՑԱԽԻ
ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՄԻ ՔԱՆԻ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 236

Վարդան Ոսկանյան
ՈՐՈՇ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ 240

Հասմիկ Կիրակոսյան
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 249

Քնարիկ Միրզոյան
Թադևոս Չարչյան
ՈՐՈՇ ՊԱՐԿԵՐԵՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԹԱԹԱՐԵՐԵՆՈՒՄ (անգլերեն) 255

Արտյոմ Տոնոյան,
Հովհաննես Սարգսյան
ՀԵՏՄԱՐԶՊԱՆԱԿԱՆ ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ «ՔՈՒՐԴ»
ԱՆՎԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ 262

Ահարոն Վարդանյան
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՆՈՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 273

Թերեզա Ամրյան

ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ ՍԻՐՈՒ ԵՎ ԱՐԲԵՑՈՒՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ
ԵԶԴԻԱԿԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԵՐՈՒՄ 281

Սվետլանա Հարությունյան

ԶՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԸ ԵՎ ԳԼԽԱՎՈՐ
ՏՈՆԵՐԸ 295

Լիլիթ Սաֆրաստյան

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՎՏԱՐԱՆԴԻ ԿԻՆՈՅԻ ՆՈՐԺԱՄԱՆԱԿՅԱ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ. ՄՈՀՍԵՆ ՄԱԽՄԱԼԲԱՖ, ՇԻՐԻՆ
ՆԵՇԱՏ 304

Գառնիկ Գևորգյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻՑ (ԴԱՍԹԱՆԻՑ)
ՊԱՏՄԱՎԵՊ 320

Հովհաննես Խոբիկյան

ԿԱՐԻԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 331

Արմեն Իսրայելյան

ԻՐԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ
ՍՊԱՌՆԱՑՈՂ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐՆ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ 344

ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆ 355

ՊՐՈՑԵՍՈՐ ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱՆԻ 367

ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼ ՄԵՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՂՋԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ.
ԻԲՆ ԲԱԶԱ

*Բանալի բառեր՝ Իբն Բաջա, մութավահիդ, թադբիր, ին-
տելեկտուալ մենավորություն, Կափարյալ քաղաք, «Գործուն
բանականություն», նավաբիթ, հասարակություն, երջանկու-
թյուն*

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Իբն Բաջայի մո-
տեցումները «ինտելեկտուալ մենավորությանը» և դրա անկյու-
նաքարային նշանակությանը հասարակության ապաքինման և
զարգացման համար: Հետազոտության համար հիմք է ծառայում
Իբն Բաջայի «Մենավորի վարքագիծը» աշխատությունը¹:

Աբու Բաքր Մուհամմադ իբն ալ-Մայիդը, որը հայտնի է որ-
պես Իբն Բաջան, արաբախապանական անդալուզյան փիլիսո-
փայության մտքի պատմության անկյունաքարային կերպարնե-
րից է: Իբն Բաջան ծնվել է Մարագոսայում, ապա տեղափոխվել
Սևիլիա ու Գրանադա և մահացել թունավորումից Ֆետում
1138թ.:² Իբն Բաջան լատինական աղբյուրներում հայտնի է
Ավենպաս անվամբ:

11-րդ դարի վերջի և 12-րդ դարի սկզբի Պերինեյան թերա-
կղզում ծավալվող իրադարձությունները, երբ կառավարական

* Պատմական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ արաբագիտության ամբիոնի
դոցենտ, արաբագիտության ամբիոնի վարիչի ժ.պ.: Էլ. փոստ՝

hkocharyan@ysu.am

¹ Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել է Մաջիդ Ֆախրիի կողմից
պատրաստված Իբն Բաջայի մետաֆիզիկական հայացքների անտալոգիան.

رسائل ابن باجة الإلهية تحقيق ماجد فخري , دار النهار للنشر, 1968.

² Fakhry M., A History of Islamic Philosophy, Columbia University Press, NY, 2004,
p.269.

տոհմեր էին փոխվում՝ համընկնում են Իբն Բաջայի ակտիվ գործունեության հետ և իրենց հետքն են նաև թողնում նրա հայացքների ձևավորման վրա: Երբեմնի ծաղկում ապրող և տարբեր գիտելիքների գոյության համար հանդուրժող միջավայր ապահովող Կորդոբայի Օմայան խալիֆայությունը վերանվաճվել էր Ալ-Մորավիների կողմից (1040-1147թթ), որոնք սուննիական պահպանողական հայացքների կողմնակից էին, ինչի արդյունքում փիլիսոփաների գործունեությունը իրեն տիրապետության ներքո հանդիպում էր լուրջ դիմադրության³: Եթե չլինեին նրա երկու նշանավոր աշակերտները՝ Իբն Ալ-Իմամը և Իբն Թուֆայլը⁴, ապա Իբն Բաջայի ստեղծագործությունները կարող էին մոռացության մատնվել:

Ինչպես նշվեց, հոգևոր, ինտելեկտուալ մենավորության մասին Իբն Բաջան խոսում է իր «Մենավորի վարքագիծը» (تدبير المتوحد) աշխատության մեջ: Այս աշխատության մեջ արտացոլվում են Իբն Բաջայի անցած ուղին, կյանքն ու մտորումները, ինչպես նաև վերջինիս դիրքորոշումն ու մտքերը փիլիսոփայի նշանակության, տեղի և դերի վերաբերյալ:

Ամբողջական պատկեր կազմելու համար ինտելեկտուալ «մենավորության» վերաբերյալ Իբն Բաջայի հայացքների մասին, նախ անհրաժեշտ է հասկանալ այն բովանդակությունը և իմաստը, որ Իբն Բաջան դնում է «թաղբիր» և «մութավահիդ» եզրերի մեջ:

«**Թաղբիր**» հասկացության վերաբերյալ իր գրքի սկզբում Իբն Բաջան նշում է, որ այն տարբեր իմաստներ ունի արաբերենում: Ամենաընդհանրական իմաստը, որն արտահայտում է այս եզրը, կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. կանխորոշված նպատակ-

³ Ավելի մանրամասն տես՝ Уотт У. М. и Какиа П. Мусульманская Испания. Пер. с англ. С. И. Дунаевецкого. Предисл. А. Б. Куделина. М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1976, глава VII.

⁴ Ի տարբերություն Իբն Բաջայի՝ Իբն Թուֆայլը «մենավորության» գաղափարը զարգացնում է կիր հանրահայտ «Հայ իբն Յակգան» ստեղծագործության մեջ սկսում է խոսել ֆիզիկական մեկուսացման մասին:

ների ուղղված գործողությունների համադրություն: Մարդու կողմից եզակի գործողության կատարումը, որը միտված է որոշակի նպատակի իրագործմանը, Իբն Բաջան չի համարում թաղբիբ: Ըստ Իբն Բաջայի՝ եզակի գործողությունը չի կարող համարվել թաղբիբ: Համադրումը (թարթիբ) թաղբիբի մի մաս է: Հաճախակի կարելի է տեսնել, որ իր ստեղծագործության մեջ Իբն Բաջան թարթիբ և թաղբիբ եզրերն օգտագործում է որպես հոմանիշներ⁵:

«Թաղբիբ» եզրը օգտագործվում է նաև Աստծո մասին խոսելիս, քանի որ Աստված աշխարհի մուղաբբիրն է՝ կարգավորիչը/տիրակալը: Մարդու մասին խոսելուց թարթիբ եզրը օգտագործվում է համանմանակության սկզբունքով, քանի որ, իրականում, թաղբիբը Աստծուն է վերաբերում և իսկական թաղբիբը Աստծու թաղբիբն է: Զարգացնելով «Թաղբիբի» հայեցակարգը՝ Իբն Բաջան մատնանշում է, որ այն կարող է լինել պոտենցիալ և ակտուալ, բայց քանի որ թաղբիբը հաճախակի և բացահայտորեն վերաբերում է պոտենցիալին, ապա այն ենթադրում է ինտելեկտուալ գործունեություն, իսկ վերջինս բնորոշ է միայն մարդուն: Ըստ Իբն Բաջայի՝ թաղբիբը օգտագործվում է երկու իմաստով՝ ընդհանուր և մասնավոր: Ընդհանուր իմաստով թաղբիբը բնորոշվում է որպես «քաղաքների կարգավորում», իսկ մասնավոր իմաստով օգտագործվելիս, այն լինում է ճիշտ կամ սխալ⁶:

Ինչպես նշվեց, իր գրքի առաջին իսկ էջերից Իբն Բաջան մանրամասն բացատրում է իր կողմից կիրառվող «թաղբիբ» հասկացության իմաստները: Ընդհանուր առմամբ այս եզրը կիրառվում է «քաղաքների» կառավարումը/կարգավորումը նկարագրելու համար, իսկ մասնավոր կիրառության պարագայում այն վերաբերում է անհատի ինքնակառավարմանը:

⁵Stu Ma'an Ziyadah, Ibn Blijja' s Book Tadbir al-Mutawahid: An Edition, Translation and Commentary, Montreal, 1968, p. 20-21.

⁶Նույն տեղում:

Ընդհանրացնելով, կարելի է ընդգծել թաղբիրի երեք հիմնական բնութագրիչներ.

- թաղբիրը պատկանում է միայն մարդուն,
- թաղբիրը հիմնականում վերաբերում է հնարավոր «կարգավորմանը/կարգին»,
- թաղբիրը լինում է ինչպես ճիշտ, այնպես էլ սխալ:

Մյուս կարևոր հասկացությունը «**մութավահիդն**»⁷: «Մութավահիդ» եզրն արաբերենից կարելի է թարգմանել որպես «մենավոր»՝ մարդ, ով մնում է միայնակ, ինքն իր հետ, մեկուսացված մյուսներից՝ միայնակ անձ, ով չի ասոցացնում իրեն ուրիշների հետ: Իսլամում «մութավահիդ» եզրը նաև հայտնի է որպես Բարձրյալի անուններից մեկը (Եզակին, Միայնակը, Նա, ով չունի իր նմանը և հավասարը): Արաբերեն թավահադա բայը նշանակում է լինել կամ դառնալ միայնակ, ոչ ոքի հետ չկիսել ոչինչ:⁸ Մեր հետազոտության մեջ «մութավահիդ» եզրը կիրառվում է «մենավոր» իմաստով:

Ըստ Իբն Բաջայի՝ մութավահիդները երջանկացածներն էին: Իբն Բաջան «Գործուն բանականության» ճանաչման տեսանկյունից մարդկանց բաժանում էր երեք խմբի՝ «հասարակ մարդիկ» (ջումհուր), «տեսաբաններ» (նուզար, նազարիյուն) և «երջանկացածներ» (սուադա): Ըստ Իբն Բաջայի՝ ջումհուրի ներկայացուցիչները ճանաչում են մտահասուն միայն նյութական ձևերի միջոցով: Նրանք առաջինը ճանաչում են օբյեկտները/առարկան, ապա նոր դրանց մտահասու հատկությունները՝ հիմնական նպատակ ունենալով օբյեկտն ինքնին, նրա փոփոխությունը կամ անգամ դրա վերարտադրությունը:

«Տեսաբաններ» կամ «գիտնականեր» են նրանք, ովքեր զբաղվում են տարբեր գիտություններով, նույնպես գործ ունեն նյու-

⁷ «Մութավահիդ» եզրը առաջին անգամ օգտագործվում է Ալ-Ֆարաբիի կողմից իր «Առաքին իբրադաքի բնակիչների հայացքները» ստեղծագործության մեջ (Steu՝ 151-147, ص 1995, بيروت, دار ومكتبة الهلال, 1995, ص 151-147)

⁸ ابن منظور, لسان العرب, خ 3, ص 467-459

թական մտահասության հետ, սակայն նրանց տարբերությունը առաջին խմբի մարդկանց հետ այն է, որ նրանց նպատակը ինքնին մտահասություն է⁹:

Ըստ Իբն Բաջայի՝ այս երկու խմբերի ճանաչողությունը միջնորդավորված է: Վերջինս «տեսաբաններին» նմանեցնում է մարդկանց, ովքեր տեսնում են ջրում արտացոլված արևը, իսկ «հասարակ մարդիկ» ավելի միջնորդավորված են ճանաչում, նմանվելով մարդկանց, ովքեր մետաղյա հայելու մեջ տեսնում են արևի արտացոլանքը, որը իր հերթին արտացոլվում է ջրում: Երրորդ խմբի ներկայացուցիչների՝ «երջանկության հասածների» մոտ ճանաչողությունը տեղի է ունենում անմիջականորեն, ասենք այնպես, եթե նրանք անմիջապես նայեին արևին¹⁰: Պետք է նշել, որ Իբն Բաջայի մոտ երրորդ խմբի երջանկացածներն են, որ կարող են իրենց բանականությամբ ճանաչել «Գործուն բանականությունը» և միավորվել (վահիդ) նրա հետ¹¹: Այս մոտեցմամբ Իբն Բաջայի կողմից նկարագրվող մութավահիդը դառնում է «Գործուն բանականության» հետ միավորվածը՝ ստանալով ևս մեկ իմաստ:

«Մենավորն ու «Կատարյալ քաղաքը»

Իբն Բաջան իր Կատարյալ քաղաքին¹² հակադրում է չորս ոչ կատարյալ քաղաքներ: Այս ավանդույթը գալիս էր դեռ Ալ-Ֆարաբիից, որը նույնպես խոսում էր չորս ոչ կատարյալ/տգիտության քաղաքներից: Ի տարբերություն Ալ-Ֆարաբիի՝ Իբն Բաջան քաղաքի ձևակերպումը օգտագործում է ոչ թե ֆիզիկական տարածք նշելու համար, այլ կարգավիճակ ցույց տալու համար:

⁹ رسائل ابن باجة الإلهية تحقيق ماجد فخري، دار النهار للنشر 1968 ص 167

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Игнатенко А.А. В поисках счастья: Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов средневековья, М.: Мысль, 1989, стр. 171

¹² Իբն Բաջան իր ստեղծագործություններում «Կատարյալ քաղաքի» մասին խոսելիս օգտագործում է մի քանի հասկացություն՝ «Կատարյալ քաղաք» (մադինա քամիլա), «Առաքինի քաղաք» (մադինա ֆադիլա), «Իմամների քաղաք» (մադինա իմամիյա) և «Հոգևոր քաղաք» (մադինա ռուհանիյա):

Նրա մոտ քաղաքները տարածքներ չեն, այլ կացության ձևեր (սիյար):

Ինչպես նշվեց, Իբն Բաջան ոչ կատարյալ քաղաքների չորս տեսակ է առանձնացնում՝ «մարմնական քաղաք», «զարդարանքի քաղաք», «երևակայության քաղաք» և «հիշողության քաղաք»¹³:

«Մարմնական քաղաքում» ապրողների հիմնական նպատակը առաջնային, մարմնական պահանջները բավարարելն է: Դրանք են՝ քաղցի և ծարավի հագեցում, ինչպես նաև հագուստի ու տանիքի պահանջմունքի բավարարում: Ըստ Իբն Բաջայի՝ այս քաղաքում ապրող մարդկանց ապրելակերպի նպատակը հաճույք ստանալն է՝ բավարարելով մարմնական պահանջները:

Երկրորդ տիպի ոչ կատարյալ քաղաքում՝ «Զարդարանքի քաղաքում», ապրող մարդկանց գործողություններն ունեն հոգևոր ձևեր և ուղղված են համատեղ զգացողության վերապրմանը: Ըստ Իբն Բաջայի՝ այս տեսակի քաղաքում ապրողները որոշակի նմանություն ունեն «Մարմնական քաղաքում» ապրողներին, սակայն նրանց մոտ առավել զարգացած է հոգևորի հանդեպ ձգտումը: Օրինակ՝ եթե «Մարմնական քաղաքում» կարևոր է հագուստը, ապա «Զարդարանքի քաղաքում» կարևոր է հագուստի որակը, գույնը և պատրաստման նյութը:

Երրորդ տեսակի քաղաքը Իբն Բաջան անվանում է «Երևակայության քաղաք», քանի որ այս ապրելակերպով ապրողների համար գլխավոր նպատակ են երևակայության հոգևոր ձևերը: «Երևակայության քաղաքում» գերակայում են այնպիսի գործողություններ, որոնք միտված են ազդելու դիմացինի երևակայության վրա և արթնացնում են դիմացինի մեջ որոշակի կերպարներ ու ձևեր: Այդպիսի գործողությունները կարող են դիմացինի մոտ առաջ բերել կարեկցանք, համակրանք, հարգանք,

¹³ Игнатенко А.А. В поисках счастья: Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов средневековья, М.: Мысль, 1989, стр. 174.

սեր, վախ, հիացմունք և այլն: Այս քաղաքում մարդը կարող է կատարելագործել իր հոգևոր կերպարը¹⁴:

Չորրորդ «Հիշողության քաղաքին» բնորոշ են այնպիսի գործողություններ, որոնք օգնում են կատարելագործել մարդու հոգևոր կերպարը՝ հիմնվելով հիշողության վրա: Իբն Բաջայի կարծիքով մարդիկ իրենք են նախընտրում անել այդպիսի գործողություններ՝ համարելով, որ դրանց արդյունքը ինքը երջանկությունն է: Այդ իսկ պատճառով, որպեսզի մարդկանց հիշողության մեջ մնան այդ հոգևոր կերպարները, մարդիկ հետաքրքիր և հոյակապ գործողություններ են կատարում՝ հուշարձաններ են կառուցում, գրքեր են գրում, ստեղծագործում և այլն¹⁵:

Իբն Բաջան, խոսելով ոչ կատարյալ քաղաքների տեսակների մասին, մատնանշում է, որ իրականում, առանձին վերցված այդ քաղաքները չկան, այլ գոյություն ունեցող բոլոր քաղաքները հանդիսանում են այդ չորս տեսակի քաղաքների բարդ համադրությունը, որոնք խեղաթյուրում են մարդկանց հոգիները¹⁶: Այդ իսկ պատճառով փրկությունը Իբն Բաջան տեսնում է «Կատարյալ քաղաքի» ստեղծման և գոյության մեջ:

Հասկանալու համար Իբն Բաջայի մոտեցումները «Կատարյալ քաղաքի» վերաբերյալ, պետք է նորից անդրադառնալ վերևում քննարկված «մենավորի» (մութավահիդ) հայեցակարգին:

«Կատարյալ քաղաքի» համատեքստում Իբն Բաջան «մենավորին» ներկայացնում է որպես անհատի, որի կարծիքը չի կիսում ոչ մի ժողովուրդ և ոչ մի քաղաք: Ոչ առաքինի քաղաքներում պարկեշտ անհատի գոյատևման հարցին Իբն Բաջայից առաջ անդրադարձել է Ալ-Ֆարաբին, որը պարկեշտ անհատին՝ «մենավորին» խորհուրդ է տալիս հեռու մնալ ոչ առաքինի քաղաքներից և բնակություն հաստատել «Առաքինի քաղաքում»,

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 176:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Նույն տեղում:

իսկ եթե իր ժամանակներում նմանը չկա, ապա մահը գերադասելի պետք է լինի ոչ առաքինի քաղաքներում ապրելուց¹⁷:

Ի տարբերություն Ալ-Ֆարաբիին՝ Իբն Բաջան «Մենավորի վարքագիծը» աշխատությունում փորձում է ցույց տալ «մենավորին» այն ճանապարհը, որի միջոցով հնարավոր է հասնել երջանկության՝ չեզոքացնելով հոգում եղած խոչընդոտները¹⁸:

Մենավորությունը Իբն Բաջան դիտարկում է որպես ինտելեկտուալ/մտածելու հատկություն, քանի որ միայն այդ հատկության առկայության դեպքում հնարավոր է պահպանել ճշմարիտ հայացքներ և մտքեր, որոնք տարբերվում են շրջապատող ոչ կատարյալ քաղաքներում տիրողներից և ոչ ճշմարիտ հայացքներից ու մտքերից:

Ըստ Իբն Բաջայի, «մենավորը» պետք է մեկուսանա հասարակությունից՝ երջանկության հասնելու համար, սակայն վերջինս միևնույն ժամանակ նշում է, որ մեկուսացումը բնորոշ է մարդուն, քանի որ մարդը հասարակական էակ է, և այդ մեկուսացումը կարող է վատ անդրադառնալ նրա վրա: Ըստ էության (բի-լ-գաթ) մեկուսացումը չարիք է, բայց էությանը ոչ էական (բի-լ-առադ) կարող է բարիք լինել: Շարունակելով իր միտքը՝ Իբն Բաջան նշում է այն հանգամանքը, որ ոչ կատարյալ քաղաքներում ապրելը ցավ է պատճառում և անբարենպաստ է, ուստի թույլատրելի է մեկուսացումը, որը այլ պարագայում անթույլատրելի կլիներ¹⁹:

«Մենավորի» համար երջանկության հասնելու ճանապարհը Իբն Բաջան տեսնում է «Գործուն բանականությանը» միաձուլվելու միջոցով, որը պետք է տեղի ունենա «Կատարյալ քաղաքում»: Միաձուլումը Իբն Բաջայի պատկերացմամբ ճանաչողության գործընթաց է, որի արդյունքում «մենավորը» ճանաչում է «Ճշմարտությունը»: Իբն Բաջան մենավորին խորհուրդ է տա-

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 177:

¹⁸ إرسائل ابن باجة الإلهية تحقيق ماجد فخري، دار النهار للنشر 1968 ص 43

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 90-91:

լիս շփվել «գիտակ մարդկանց» (նուգար) հետ և մեկուսանալ մնացածից՝ հաղորդակցվելով վերջիններիս հետ միայն ծայրահեղ անհրաժեշտության պարագայում²⁰:

Իբն Բաջայի «Կատարյալ քաղաքում» չկա իշխանություն, և քաղաքի ղեկավարը մեկն է, ով չի իրացնում իշխանություն, քանի որ դրա անհրաժեշտությունը չկա, ինչպես չկա անհրաժեշտություն ունենալ բժիշկներ և դատավորներ, քանի որ «Կատարյալ քաղաքում» գերակայում են արդարությունը և առողջ ապրելակերպը:

Իբն Բաջան ասում է, որ ոչ կատարյալ քաղաքները կարող են դառնալ կատարյալ: «Մենավորների» վրա է դրված այդ գործառույթը, քանի որ նրանք ունեն ճշմարիտ հայացքներ և գիտեն թե ինչպես պետք է կազմակերպված լինի կատարյալ համակեցությունը: Այս «մենավորների» նա նմանեցնում է «ծիլերի» (նավաբիթ), որոնք նոր հասարակության, այն է՝ քաղաքի հիմնադիրներն են²¹:

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ «Մենավորի վարքագիծը» ստեղծագործությունը Իբն Բաջայի պատկերացմամբ ինքնակառավարման ուղեցույց է մտածող մարդու համար, որն ապրում է անբարենպաստ պայմաններում, ինչը ստիպում է նրան կամովին ընտրել մենավորություն: Սա փիլիսոփայի (ինտելեկտուալի) վարքագիծ է, որն ապրում է չորս անկատար քաղաքներից մեկում և գտնվում է իր Առաքինի և կատարյալ քաղաքից դուրս: Սա այն վարքագիծն է, որով մտածող անհատը, փիլիսոփան կարող է հասնել իր երջանկությանը և հաճույքին կամ էլ սա այն ճանապարհն է, որով պետք է ընթանա ինտելեկտուալը՝ որպեսզի ինքնամեկուսանալու միջոցով հասնի կատարելության և կարողանա հաղորդակից լինել «Գործուն բանականությանը», ինչն էլ հնարավորություն կընձեռի նրան դառնալու մի «ծիլ»՝ նոր, «կատարյալ» հասարակություն ստեղծելու համար:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Նույն տեղում, էջ 41-42:

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ УЕДИНЕНИЕ КАК ВОЗМОЖНОСТЬ ИЩЕЛЕНИЯ ОБЩЕСТВА: ИБН БАДЖА

Айк Кочарян
(резюме)

Статья исследует вопрос интеллектуального уединения и рассматривает его, как возможность и путь для исцеления общества, основываясь на труде Ибн Баджы «Устроение жизни уединившегося» (Тадбир ал-Мутаваххид). Ибн Баджа рассматривает образ жизни интеллектуально уединившегося, как путь познания и слияния с «Деятельным разумом». Ибн Баджа синтеллектуально уединившегося личностью связывает возможность создания Совершенного Града, как пространства благородных взаимоотношений между людьми с одной стороны, и исцеления уже существующих и не идеальных обществ с другой стороны.

THE INTELLECTUAL SOLITARY AS AN OPPORTUNITY FOR RECOVERING THE SOCIETY: IBN BAJJAH

Hayk Kocharyan
(summary)

The present article goes along the study of intellectual isolation, viewing it as an opportunity and an effective means of curing the society. This approach is based on Ibn Bajjah's work "*The Conduct of the Solitary*" (Tadbir al-Mutawahhid). Ibn Bajjah views the way of life of the intellectual solitary as a path to cognition and a means of confluence with the "Active reason". Ibn Bajjah sees a direct connection between the intellectual solitary individual and an opportunity of creating a Perfect City, as a space for the mutuality of human relations on the one hand, and the recovery of already existing but not ideal societies, on the other hand.